

relations. A primary purpose of this scientific research is an attempt to analyze a daily occurrence as certain integrity that in the conditions of globalization represents and determines logic of many modern socio-cultural processes. During the research different methods were used. The main of them are: an analysis – dividing of space of daily occurrence into component parts for their independent study; a synthesis – real and mental association different elements of everyday life in single unit. Abstracting is a process of distraction from factors that is not expression of globalization. As a result of research three basic structural elements of culture of everyday life were distinguished: human body, house, settlement. The scientific originality: it was investigated a transformation of zones of daily occurrence in the conditions of globalization and was analyzed copulas between these zones. In conclusions we came to the idea, that changes in these zones are most meaningful to every individual. They are a platform for the processes of self-definition, creation of integral human identity and realization of cultural authenticity. Each of these processes needs separate research.

Keywords: daily occurrence, structure, globalization, system, zones of daily occurrence, elements.

Одержано редакцією 19.04.2017
Прийнято до публікації 07.06.2017

УДК 1.147

БОЙКО Ольга Петрівна

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Сумського державного університету,
e-mail: boykoolga0204@ukr.net

ДИСКУРС ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена проблемі дискурсу. Розглянуто основні тенденції розвитку вчення про дискурс в історичному аспекті. Показано, що реаліями сучасного життя є дискурсивне проявлення завдяки інформації та комунікації. Представлені різноманітні підходи до визначення та розуміння поняття «дискурс», що спираються на домінуючі в гуманітарних та соціально-політичних науках теоретико-методологічні підходи. Звернуто увагу на різноманітність цих підходів та визначень у зв'язку з неоднозначністю окреслення предмету вивчення. На основі праць М. Фуко та П. Бурдьє доведено, що дискурс є соціокультурним феноменом, який виступає комплексом комунікативних подій, що відбуваються між суб'єктами, які в свою чергу наділені певним статусом, грають відповідні ролі в процесі комунікації. Акцентовано увагу на тому, що дискурс завжди має владний ресурс, який на сучасному етапі розвитку людства спирається на наявність інформації, канали комунікації та засоби масової комунікації.

Ключові слова: дискурс, дискурсивна практика, комунікація, соціальна взаємодія, владний ресурс.

Постановка проблеми. Останнім часом поняття «дискурс» є одним з найбільш вживаних в сучасній гуманітаристиці, політичних, мас-медійних та ділових колах. Цей термін використовують і вчені і журналісти, діячі культури та бізнесу, при цьому, позначаючи ним досить різнопланові феномени суспільного життя. Словники та енциклопедії надають різноманітні визначення та тлумачення, в літературі і на сайтах інтернету можна знайти різноманітні аналітичні дослідження того, що називають дискурсом. Але, навіть враховуючи таку багатоманітність та в цілому невизначеність цього поняття, наприклад, в плані його дисциплінарної належності (лінгвістика, політологія, соціологія, філософія тощо), слід визнати, що сьогодні дискурс є широковживаним терміном. І це можна пояснити рядом факторів: сучасні технології зв'язку, влада ЗМІ, активна міждисциплінарна дифузія, лінгвістичний поворот у філософії тощо. Досить важливо відмітити, що в сучасному суспільстві все більшого значення набувають не інститути і норми, а безпосередньо діючі особи та їх дискурси. Отже, важливо підкреслити, що інформація як соціальний ресурс має

цілий ряд принципово нових якостей, які можна використовувати в будь-якій сфері. Перш за все, вражає універсальність інформації, яка на відміну від природних, трудових та фінансових ресурсів, не зменшується по мірі її використання, тому її впливу достатньо на будь-яку аудиторію. Особливі властивості інформація проявляє у просторі: вона швидко розповсюджується і її одночасно можуть використовувати різні актори. Інформаційний ресурс має перевагу всеохопності та одночасності впливу. Новим кредо сучасного суспільства став лозунг: «Все, що не показано на телебаченні, те взагалі не відбулося», тобто те, що дискурсивно не проявлено – того взагалі не існує.

Отже, термін «дискурс», пройшовши значний шлях від використання у якості розмови, бесіди, мовлення вчених (Стародавній Рим), терміну лінгвістики (50-ті роки ХХ століття), еквіваленту поняття тексту (70-ті роки ХХ століття) до розуміння дискурсу як висловлювання, що включає суб'єктів, які говорять або пишуть, слухачів або читачів, що є об'єктами дискурсу. При цьому дискурс відбувається в соціокультурному просторі і має владний ресурс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «дискурс» (discursus (лат.), discourse (англ.), discours (фр.), discusso (італ.)) походить від латинського «discurrere» – «перемови», «обговорення». Вперше як термін він почав використовуватися в епоху Відродження, і здебільшого вживався у негативному сенсі: довгий та незрозумілий монолог. Але з часом дискурс вже набуває рис, де приховані відповідні розумові здібності, відшукуються приховані істини щодо сутності предмета.

В Новий час з дискурсом стали пов'язувати обговорення наукових проблем в есеїстичному стилі з використанням національної (а не латинської) мови. Поступово «дискурсивним» стало називатися таке систематичне, методичне і особливо понятійне мислення, яке поступово, по частинам, представляло деяке ціле і тим самим робило його пізнаваним (Р. Декарт).

В ХУІІІ столітті дискурс і трактат існують поряд один з одним, причому, як правило дискурсивно-есеїстично обговорюються природничі проблеми, а систематично трактуються гуманітарні.

В ХІХ столітті з форми презентації точних наук зникає літературність, і дискурс використовується в сфері естетичного, тим самим готуючи стилістичне підґрунтя для гуманітарних наук, які почали формуватися.

В ХХ столітті почали складатися різноманітні підходи щодо розуміння та визначення поняття дискурсу. Якщо раніше дискурс виступав як категорія суто лінгвістики, то вже з середини 50-х років починає формуватися філософське підґрунтя цього поняття. На таку трансформацію вплинула герменевтична філософія (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер П. Ріккерт) з її ідеєю щодо впливу соціальної дійсності на людину та її інтерпретації світу, а також французька школа дискурс-аналізу та ототожнення дискурсу з феноменом влади (М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дерріда). Надалі поняття дискурсу проникає у психологію, соціологію, етнологію та інші соціогуманітарні науки.

В українській науковій літературі поняття дискурсу і надалі здебільшого сприймається крізь призму лінгвістики. Філософській контекст дискурсу досліджують такі українські філософи як Р. Височанський, А. Карась, А. Свящук, І. Пухта та ін.

Мета. Метою роботи є показати, що використання дискурсу не обмежується лінгвістикою, політикою тощо; дискурс є соціокультурним феноменом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «дискурс» має достатньо визначень та інтерпретацій. Наприклад, дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, який має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, політичних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом форм життя, залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [1, с. 138].

На думку Тойн ван Дейка, дискурс – це комунікативна подія, що відбувається між мовцем і слухаючим (спостерігачем тощо) у процесі комунікативної дії в певному часовому, просторовому й інших контекстах. Ця комунікативна дія може бути мовною, письмовою, мати вербальні й невербальні складові [2, с. 11]. В цілому, на наш погляд, все різноманіття існуючих трактувань дискурсу можна певним чином класифікувати, взявши за основу домінуючі в гуманітарних та соціально-політичних науках теоретико-методологічні підходи.

Так, по-перше, різноманітні лінгвістичні підходи до аналізу дискурсу, включаючи методи соціолінгвістики, лінгвокультурології та інші лінгвістичні дисципліни; по-друге, кратологічні тлумачення дискурсу, які фокусують увагу на владних характеристиках дискурсу; по-третє, семіотичні тлумачення дискурсу, які розглядають його як знаково-символічне культурне утворення, як культурний код; по-четверте, соціально-комунікативні тлумачення, які акцентують увагу на комунікативних цілях та соціальних функціях дискурсу; наступний підхід представляє дискурс як мережевий комунікативний простір, де відбувається конструювання та переформатування реальності. Постмодерністський підхід поєднує елементи різних тлумачень дискурсу.

Означивши різноманітні підходи, слід звернути увагу на те, що всі вони доповнюють один одного, і, в той же час, пропонують ту або іншу методологічну оптику, яка дає можливість сфокусувати увагу на певних аспектах та властивостях дискурсу.

Можна зазначити, що дискурс – сукупність принципів, правил та істин, які дають можливість індивідові зорієнтуватися в просторі й часі. Причому він відображає не лише теоретичні уявлення, а ментальний простір індивіда, який співіснує з іншими. Отже, майже всі названі вище підходи, в своєму тлумаченні дискурсу враховують реальність, тобто соціокультурне оточення, тому дискурс завжди виступає як соціокультурний феномен.

Що мається на увазі? А саме, дискурс розглядається як важливий і невід'ємний агент комунікації, що виступає носієм і ретранслятором змісту, цінностей, ідей, образів, думок, інтерпретацій та інших ментальних і віртуальних утворень. Тому, дискурс можна розглядати як потужний владний ресурс, за допомогою якого соціальні інститути й індивіди здійснюють свою саморепрезентацію, легітимацію, конструювання й просування тих або інших образів реальності, роблять позиціонування себе в соціокультурному й політичному просторі. За право контролювати зміст дискурсів і канали дискурсивних комунікацій між суб'єктами соціально-політичного й культурного життя ведеться напружена конкурентна боротьба. Дискурс виступає як владний ресурс, який представляє собою систему способів позначення, інтерпретацій, оцінок, позиціонування та ідентифікації суспільних суб'єктів, відносин та об'єктів реальності, які закріплені та легітимуються соціальними інститутами.

Для кожного виду дискурсу характерна своя міра співвідношення між статусним та особистісним компонентами. При цьому, безпосередньо і сам учасник дискурсу виступає у різних дискурсивних ролях: індивіда, що рефлексує, саморозвивається та класичного споживача інформації.

Дискурсу об'єктивно притаманні такі системоутворюючі ознаки, як статусна кваліфікованість його учасників; локалізований хронотоп; конвенціонально обумовлена в рамках даного соціального інституту ціль; ритуально зафіксовані цінності; інтенціонально означені стратегії (послідовність мовленнєвих дій в типових ситуаціях) тощо.

Для розуміння дискурсу, а саме як соціокультурного явища, доречно звернутися до термінології П. Бурдьє, який ввів такі категорії як «поле», «соціальний капітал», «символічний капітал» тощо. На його думку, «поле» – це соціальний простір, який функціонує як конкурентний ринок, де інші особи або групи змагаються між собою за вище статусне положення. Той, хто займає вищі статусні позиції, має і більший соціальний капітал, а отже, має більше можливостей панувати над тими, чий соціальний статус є нижчим, а капітал (економічний, культурний, політичний тощо) поступається за своїм обсягом.

Такий підхід сьогодні є досить цікавим, тому що стрімкі соціальні зміни, підвищена соціальна мобільність відривають людину від зв'язків у малих групах. А відчуття належності до

великої маси людей, або включення у велику організацію, все ж таки, не компенсує їй нестачі справжнього спілкування. Функція соціалізації поступово переходить до засобів масової комунікації. Всі ці та інші новації разом призводять до того, що життєвий шлях особистості починає виступати як окремо взятий часовий сегмент, який майже не пов'язаний зі спадковістю поколінь. Традиційні життєві орієнтири мало працюють при вирішенні та подоланні суб'єктивних криз. Але це не означає абстрагування індивіда з контексту соціального життя. Навпаки, індивід, щоб адаптуватися до соціальних реалій, вирішити ризики, повинен більшою мірою ніж раніше опанувати соціальними відносинами та обставинами, включаючи їх у свою сутність. При цьому мова йде не про формаційні зміни, не про зміни структур та їх функцій, а про соціальні практики, зразки поведінки людей. І, як наслідок, для опису та дослідження сучасного суспільства з'являються нові терміни – соціальна практика, соціальна реальність, наслідування правила, габітус, дискурси. Отже, для розуміння будови та розвитку сучасного соціуму потрібно спиратися не тільки на психо-ментальні, а й на соціально конструйовані структури. Саме такою категорією дослідження сучасності, де поєднано усвідомлення ментальних структур, завдяки яким суб'єкт сприймає світ, та об'єктивних структур, які надають можливість «вписуватися» в ситуацію, конструювати практики, і виступає таке поняття як дискурс або, як його називає П. Бурдье, габітус.

Таким чином, дискурс генерує соціальні практики та регулює оціночні сприйняття і виступає як символічний капітал, що функціонує у соціальному просторі. Соціальні інститути та безпосередньо особистості виступають джерелами формування певної картини світу, яка легітимується та нав'язується людям. Вони виробляють та транслиують дискурси (у формі ідей, понять, категорій, принципів, образів та інших символічних фігур), які задають певні рамки нашого бачення та усвідомлення реальності. «Будь-який соціальний агент, – пише Бурдье, – має деякі принципи сприйняття та ділення. Ми завжди приходимо у світ, і особливо у світ соціальний, з окулярами на очах. У нас «завжди вже» є категорії сприйняття, принципи бачення та ділення, які самі частково є продуктом інкорпорації соціальних структур» [3, с. 121].

З появою різного роду наук і суспільних дисциплін як інтелектуальних соціальних інститутів виникли професійні групи виробників наукових і гуманітарних дискурсів. Представники цих груп взяли на себе функції дискурсивного пояснення, класифікації та легітимації тих або інших способів конструювання картини світу. Дані способи вони демонструють у своїх текстах та публічних виступах.

В працях М. Фуко ми знаходимо трактовку дискурсу як поля дискурсивних практик, які нав'язують суспільству певну оціночну і когнітивну базу, установлюють режими комунікації та порядок мислення тощо. У М. Фуко різні соціальні інститути та сфери знання розглядаються як сфери придушення та дискурсивного контролю, нагляду за дотриманням встановленого порядку слововикористання та порядку речей [4, с. 5].

М. Фуко наголошує на тому, що влада має репресивний характер стосовно як діяльності конкретних осіб, або суб'єктів, так і структури, яка пронизує сучасне суспільство. Далі слід підкреслити, що особливості дискурсу влади ґрунтуються на констатації її можливостей монополізувати слова і смисли, що виводить на рівень розуміння природи домінування через мову, як універсальну структуру комунікації.

Отже, можна зазначити, що дискурс як соціокультурний феномен – це комплекс комунікативних подій, які відбуваються між суб'єктами, які в свою чергу наділені певним статусом, грають відповідні рольові ігри в процесі комунікації.

Слід враховувати, що дискурси не є раз і назавжди сталими, незмінними. Навпаки, в різних країнах вони є різними та навіть в одній і той же країні в різні періоди її історії розрізняються. А оскільки кожна країна це певна культура, яка має етнічне забарвлення, то контексти матриці дискурсу, які мають етнокультурні особливості, розглядаються з позицій їх символічної функції.

Отже, дискурс може вважатися особливим ідеальним соціокультурним утворенням та одночасно комплексом поведінкових програм, реалізація яких забезпечує його відтворення.

Н. Еліас стверджує, що «... будь-яка окрема людина, при всіх її відмінностях від інших людей, несе на собі також специфічний відбиток, загальний для всіх членів суспільства, до якого вона належить» [6.]. Взагалі, дискурс спирається на психічні та ментальні структури індивіда, визначаючи особливості його поведінки та можливості адаптації до оточуючого середовища. А тому дискурс завжди пов'язаний з картиною світу, з ментальністю певного індивіда, або народу. При цьому, як вже зазначалося, дискурс завжди має владний ресурс, який на сучасному етапі розвитку людства представлений, перш за все, володінням інформацією, каналами комунікації та засобами масової комунікації. Тому, «суспільство представляє нам цінності, логіку і запас інформації (як, до речі, і дезінформації), які складають наше «знання». І далеко не кожен в змозі здійснити переоцінку не тільки всієї нав'язаної суспільством картини світу, але навіть її окремих фрагментів. Насправді людина просто не відчуває потреби в такій переоцінці, так як прищеплений в процесі соціалізації світогляд здається їй самоочевидним» [7, с. 110].

Висновок. Дискурс як суспільне, соціокультурне явище стоїть над людиною, тому що інститути «об'єктивовані в тілах» і вимагають визнавати та підкорятися вимогам середовища засобами соціалізації, адаптації. Таким чином, саме за допомогою такого поняття як дискурс ми можемо розкрити символічні механізми впорядкування соціального світу. Саме дискурс виступає як інтеріоризація зовнішніх детермінацій, стає, з одного боку, чимось ментальним, глибинним, а з іншого – відбувається інституційне обмеження способів думати, діяти та говорити, яке цілком підвладне свідомим трансформаціям і змінам. Дискурс, як сукупність набутих диспозицій, є структурованим, тому, що він відображає соціальні умови, за яких він був засвоєний.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Teun A. van Dijk. The Study of Discourse / van Dijk Teun A. // Discourse as Structure and Process / Ed. by T. van Dijk. – Vol. 1. – L.: SAGE Publications, 1998. – P. 1-34.
3. Социоанализ Пьера Бурдьё. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2001. – 288 с.
4. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. / М. Фуко. – СПб.: Academia, 1994. – 405 с.
5. Фуко М. Порядок дискурса / М. Фуко // Воля к истине: по ту сторону власти, знания и сексуальности. Работы разных лет; пер с франц. – М.: Касталь, 1996. – С. 47-96.
6. Элиас Н. Общество индивидов / Н. Элиас; Пер. с нем. – М.: Практика, 2001. – 336 с.
7. Бергер П. Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива / П. Бергер; Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 168 с.

References

1. Batsevich, F. (2004). *Fundamentals of communicative linguistics*. Kyiv: Academia (in Ukr.)
2. Teun A., van Dijk (1998). The Study of Discourse. *Discourse as Structure and Process*, 1, 1-34. London: SAGE Publications.
3. *Socioanalysis of Pierre Bourdieu. Almanac of the Russian-French center of sociology and philosophy of Russian Academy of sciences Institute of sociology* (2001). Moscow: Institute of experimental sociology; SPb.: Aleteia (in Russ.)
4. Foucault, M. (1994). *Words and things. Archeology of Humanitarian Sciences*. SPb.: Academia (in Russ.)
5. Foucault, M. (1996). The order of discourse. *The will to truth: beyond authority, knowledge and sexuality*, 47-96. Moscow: Kastal (in Russ.)
6. Elias, N. (2001). *Society of Individuals*. Moscow: Praxis (in Russ.)
7. Berger, P. (1996). *Invitation to Sociology: Humanistic Perspective*. Moscow: Aspect Press (in Russ.)

BOYKO Olga Petrivna,

Doctor of Sciences (Philosophy),
Professor of the Department of Philosophy
Sumy State University,
e-mail: boykoolga0204@ukr.net

DISCOURSE AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON

Abstract. Introduction. The article deals with the problem of discourse. The main trends of the doctrine of the discourse in historical perspective have been considered. It has been shown that the realities of modern life are the discursive manifestation through information and communication. The attention has been paid to the

diversity of these approaches and definitions due to the ambiguity of defining the subject of study. Purpose. The objective of this work is to show that the use of discourse is not limited by linguistics, politics and etc. Discourse is a socio-cultural phenomenon with a certain empowered resource. Methods. In the article a method of comparative analysis and the methodological principles of power analysis of M. Foucault and P. Bourdieu have been used. Results. On the basis of works of M. Foucault and P. Bourdieu it has been proved that discourse is a socio-cultural phenomenon, which serves as a complex of communication events occurring between entities, which in their turn are endowed with a certain status and play relevant role games in the communication process. It is quite important to note that in today's society not institutions and norms become increasingly important, but directly acting personalities and their discourses: image, images, etc. The attention has been paid to the fact that discourse is always authoritative resource which at the present stage of human development is based on the availability of information and mass communication. Originality. It has been shown that in the modern world discourse serves as internalization of external determinations, and becomes on the one hand mental, deep, and on the other hand there are institutional restrictions ways to think, act and speak, which is entirely subject to conscious transformations and changes. Discourse as a set of acquired dispositions, is structured so that it reflects the social conditions in which it was learned. Conclusion. Discourse as social, socio-cultural phenomenon is over a human being as the institutions demand to recognize and to submit to the requirements of environment by means of socialization and adaptation. Thus, namely through such concept as discourse we can reveal the symbolic mechanisms of organization of the social world.

Key words: *discourse, discursive practice, discourse analysis, communication, social interaction, empowered resource.*

Одержано редакцією 24.05.2017
Прийнято до публікації 07.06.2017

УДК: 167/168:140.8:62/"04/14"

ТЕРЕШКУН Оксана Федорівна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії, соціології
та релігієзнавства, ДВНЗ
«Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
e-mail: efferat@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ПАРАДИГМИ ТЕХНІКИ

Середньовічна парадигма техніки досліджується у контексті історичних трансформацій парадигм техніки. Мета дослідження полягає у виявленні специфіки середньовічної парадигми техніки. Функціональний підхід, історична реконструкція та експлікації дозволили розкрити тісний, нерозривний зв'язок між конституюванням і функціонуванням техніки у Середні віки та середньовічними світоглядними універсаліями. Доведено, що особливість середньовічної парадигми техніки зумовлена пануванням релігійного світогляду. Відповідно технічна діяльність здійснювалась не в раціоналістичних формах, а в рамках християнськи орієнтованого світогляду, де основними універсаліями виступали креаціонізм, теоцентризм, провіденціалізм та ревеляціонізм. Встановлено, що філософське пояснення техніки отримало християнське релігійне трактування як наслідування ремісником Бога-творця. Прообразом та моделлю речі виступає божественна ідея, яку ремісник втілює через технічну діяльність.

Ключові слова: *техніка, середньовічна техніка, світогляд, світоглядні універсалії, світоглядна картина світу, парадигма техніки, Бог.*

Постановка проблеми. Кожна історична епоха – це своєрідна світоглядна арена боротьби та протистояння різних типів світоглядів з їх світовідчуттям, світосприйняттям та світорозумінням. Домінування певного світогляду в ту чи іншу епоху зумовлювало розвиток